

מתקופת האבן

כתב העת של העמותה הישראלית לפרהיסטוריה

כרך מ"ג (43)

עורכים:

דני נדל

דני רוזנברג

דניאל קאופמן

גיא בר-עוז

נתמך על ידי קרן איירין לוי-סאלא לארכיאולוגיה

העמותה הישראלית לפרהיסטוריה

2013

ISSN: 0334-3839
© כל הזכויות שמורות לעמותה הישראלית לפרהיסטוריה

עיצוב גרפי: שרה ניצן, אוניברסיטת חיפה

הדפסה: מפעל הדפוס, אוניברסיטת חיפה

כריכה עברית: תליון המאטיט, האתר הכלקוליתי פצאל 2 (בר ואחרים).
כריכה אנגלית: הגולגולת של הומו 1 מן הפליאולית העליון במערת קפזה, מבט מלפנים (ונדרמרש ואחרים).

תוכן העניינים

4	דבר העורכים
5	לזכרו של ז'אן פרו אברהם רונן
7	ממצא אנושי משכבות הפליאולית העליון, מערת קפזה, ישראל ברנרד ונדרמרש, ברוך ארנסבורג, עפר בר-יוסף ואנה בלפר-כהן
22	האתר הפרוטוהיסטורי עין ציפורי: עונת חפירות 2007 עמרי ברזילי, נמרוד גצוב, נטליה גובנקו, נמרוד מרום, יניר מילבסקי, אריאל ורד וג'ונפו זנג
73	חפירות באתר הכלקוליתי הע'סולי של חורבת עילית ב' בעמק האלה יניר מילבסקי, יעקב ורדי, יצחק גלעד, אנה אייריך-רוז, מיכל בירקנפלד, הנק ק. מיניס וליאורה ק. הורביץ
148	פצאל 2, שלהי התקופה הכלקוליתית בבקעת הירדן? תוצאות שתי עונות החפירה הראשונות (2007–2008) שי בר, גיא בר-עוז, דרור בן-יוסף, אליזבטה בוארטו, נעה רבן-גרסטל וחיים וינטר
186	מכלולים פרהיסטוריים מאוחרים בהר ניתאי ובח'רבת ואדי חמאם, צפון מזרח הגליל התחתון אורי דוידוביץ', מיקה אולמן ועוזי לייבנר
205	ביקורת ספר מינה וינשטין-עברון וראובן ישורון
209	הוראות לכותבים
4*	תקצירים בעברית

תקצירים

ממצא אנושי משכבות הפליאולית העליון, מערת קפזה, ישראל

ברנרד ונדרמרש, ברוך ארנסבורג, עפר בר-יוסף ואנה בלפר-כהן

מערת קפזה ידועה בראש וראשונה בזכות השרידים האנושיים מהפליאולית התיכון שנחשפו במהלך שתי סדרות חפירה (הראשונה 1933-1935) (והשנייה 1965-1970). אבל במהלך החפירות הראשונות שנוהלו על ידי ר. נויל וימ. שטקליס נחפרו גם שתי גולגלות ששוייכו על ידי החופרים לפליאולית העליון. מאמר זה מתאר שתי גולגלות אלו, תוך השוואה לשרידים אנושיים אחרים מהלבנט, כמו גם מספק סיכום של מכלולי הצור של שכבות הפליאולית העליון באתר. תיארוך רדיומטרי של שכבות אלו, D ו E (חפירות ראשונות), ו-8-11 (חפירות מאוחרות) ממקם אותן בפרק הזמן של 27-31 אלף שנה לפני זמננו (לא מכוויל). כיוון שאחת מהגולגלות נמצאה בתוך שכבה C, ואילו האחרת בקונטקסט מופרע, הטווח הכרונולוגי של 26-29 אלף שנה לפני זמננו, בעבורן, נראה סביר ביותר.

האתר הפרוטו־היסטורי עין ציפורי: עונת חפירות 2007

עמרי ברזילי, נמרוד גצוב, נטליה גובנקו, נמרוד מרום, יניר מילבסקי, אריאל ורד וג'ונפו זנג

חפירות ארכיאולוגיות באתר הפרוטו־היסטורי עין ציפורי שבגליל התחתון חשפו שרידי ישוב מן התקופות הניאולית קדם־קראמי ב', הכלקולית הקדום והברונזה הקדומה א'. בעוד שמאפייניו של הישוב הניאוליתי אינם ברורים, שרידי הבניה והממצאים מן הכלקולית הקדום והברונזה הקדומה א' מצביעים על יישובים אמידים. תוצאות החפירות בעין ציפורי ובאתרים אחרים כדוגמת יפתחאל ותל מצפה זבולון צפון (נחל ציפורי 3) מוסיפים תובנות בכל הנוגע לדפוסי ההתיישבות הפרוטו־היסטורית באגן נחל ציפורי. החקלאים הקדמונים באזור בחרו להקים את כפריהם על אדמות העמק הפוריות לאורכו של נחל ציפורי. עם הופעתן של ערים מבוצרות בברונזה הקדומה ב' הועתקו יישובים אלה לגבעות הצופות על עמק נחל ציפורי.

חפירות באתר הכלקוליתי הע'סולי של חורבת עילית ב' בעמק האלה

יניר מילבסקי, יעקב ורדי, יצחק גלעד, אנה אייריך-רוז, מיכל בירקנפלד, הנק ק. מיניס וליאורה ק. הורביץ

באתר חורבת עילית ב' נערכו חפירות הצלה במשך שתי עונות (2005 ו-2007) לקראת בניית גדר גבול חדשה בקו התפר. האתר משתרע ככל הנראה על פני עשרות דונמים משני צדי גדר ההפרדה בעמק האלה. בחפירות נחשפו שרידי יישוב ע'סולי מהתקופה הכלקוליתית, בעיקר קירות של בתי מגורים. בנוסף, נתגלו שני בורות סמוכים זה לזה המכילים עשרות אלפי פריטי צור שמלמדים על קיומו של בית מלאכה בו יוצרו שתי קבוצות כלים: להבי מגל וכלים מיקרוליתיים. אחידות המוצרים ניכרת בבחירת חומר הגלם, בצורת הפריטים והכלים ובממדיהם. על כך יש להוסיף את גילויים של טיפוסים פסולת מיוחדת שכמותם נמצאו עד כה רק בבתי המלאכה הע'סוליים לייצור להבי מגל. השונות הטכנולוגית וההבדלים במגוון הכלים בין הממצא מבית המלאכה ובין הממצא מבתי המגורים מעידים על פעילותם של מומחים בסיתות צור שפעלו במקום. בחורבת עילית ב' נמצאו גם מכלול כלי אבן, מתקני תעשייה ומכלול כלי חרס האופייני לתרבות הע'סולית. כמו כן נתגלו חפצי מתכת ועצמות בעלי חיים. אופי האתר ומכלולי הכלים מלמדים על אופייה של ההתיישבות בשפלת יהודה במהלך התקופה הכלקוליתית, התיישבות שהמידע עליה היה מועט עד עתה.

פצאל 2, שלהי התקופה הכלקוליתית בבקעת הירדן? תוצאות שתי עונות החפירה הראשונות (2007–2008)

שי בר, גיא בר-עוז, דרור בן-יוסף, אליזבטה בוארטו, נעה רבן-גרסטל וחיים וינטר

בשנים 2007 עד 2013 נערכו חפירות באתר פצאל 2 (נ.צ. 1913/1618). מאמר זה מציג את תוצאות שתי העונות הראשונות (2007–2008) תוך מתן דגש לסטרטיגרפיה, ארכיטקטורה ומכלולי הממצא שנתגלו, וכן נדון מקומו של האתר ברצף הכרונולוגי של התקופה הכלקוליתית.

מקומו של היישוב הכלקוליתי הוא בשולי בקעת פצאל, והוא נפרש מערבה למושב פצאל, משני צדי הכביש הישן למעלה אפרים. שטחו המשוער כ־200 דונם, והוא נחלק למספר תלוליות בולטות על פני השטח, שמקומן על הגדה הצפונית של האפיק הקדום של הוואדי, הנקראות פצאל 1, פצאל 2, פצאל 5, ופצאל 7. האתר נפגע קשות בהכשרת קרקע בשלהי שנות ה־60 ושנות ה־70 במאה שעברה והחפירה החלה באזור הפגוע ביותר בו נצפו שרידי קירות על פני השטח. באתר נחשפו שלוש שכבות: שתי השכבות הקדומות הן מהתקופה הכלקוליתית ואילו השכבה העליונה לא תוארכה. עיקר החשיפה התרכזת בשכבה 2 משלהי התקופה הכלקוליתית ובה נחשפו חלקים של בית חצר. תגלית מרכזית הייתה ההבנה שפצאל 2, בדומה לפצאל 7 שנחפר (החל משנת 2009) ממזרח לו, הוא בית חצר משלהי התקופה הכלקוליתית ששטחו המשוער מגיע ל־650 מ"ר. כאן הובחנו תובנות חדשות הנוגעות, בין השאר, לראשית השימוש בלהבים כנעניים כבר בשלהי התקופה הכלקוליתית.

תאריכים רדיומטרים משכבה 2 באתר הם מהמאה הראשונה של האלף הרביעי לפנה"ס ומהווים תאריכים מאוחרים מאוד ברצף הכלקוליתי. התיארוך המאוחר והופעת הלהבים הכנעניים הופכים את פצאל 2 לאתר מפתח להבנת שלהי התקופה הכלקוליתית בבקעת הירדן, לקראת, או בראשיתו, של שלב פוסט־עיסולי המהווה אולי שלב מעבר ארוך לתקופת הברונזה הקדומה.

מכלולים פרהיסטוריים מאוחרים בהר ניתאי ובח'רבת ואדי חמאם, צפון מזרח הגליל התחתון

אורי דוידוביץ', מיקה אולמן ועוזי לייבנר

בין השנים 2007 ו-2012 ערכה משלחת מטעם המכון לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית מחקר שדה בחלקו התחתון של אגן נחל ארבל (ואדי אל-חמאם) בצפון מזרח הגליל התחתון. המשלחת קיימה חמש עונות חפירה בכפר הרומי של ח'רבת ואדי חמאם ושלוש עונות חפירה בביצור מן התקופה הרומית שבראש הר ניתאי, המתנשא מעל לכפר. בנוסף נערך סקר מערות מקיף שכלל למעלה מ-150 מערות, מרביתן חצובות ומיעוטן טבעיות, הפעורות במצוקי ההר ובמורדותיו. אמנם פרוייקט המחקר התמקד בשרידים מן התקופות הקלאסיות, אך בכל אחד משלושת המרכיבים נתגלו ממצאים חמריים (צור וחרסיהם גם מתקופות קדומות יותר, מן הרצף הפרהיסטורי המאוחר. מאמר זה מציג ממצאים אלו בהקשרם המרחבי, ודן במאפייניהם הטיפוסיטכנולוגיים ובשיוכם הכרונולוגי. רוב הממצאים מתוארכים לתקופה הכלקוליתית (כפר, ביצור ומערות) ולתקופת הברונזה הקדומה 1 (כפר ומערות). ברם, התיארוך המדויק של המרכיבים הכלקוליתיים, כמו גם מהותם של האתרים הקדומים, אינם ברורים כל צרכם.